IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

SINTAKSIS BO'LIMINI AKADEMIK LITSEYLARDA O'QITISH: ZAMONAVIY METODLAR VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Egamberdiyeva Vazira G‘ulomovna
Guliston davlat universiteti akademik litseyi
Ona tili va adabiyot fani bosh o‘qituvchisi
tel.raqami: +998973403635
Faxriddine5@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20250114

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada akademik litseylarda o'zbek tili sintaksisini o'qitishning zamonaviy metodlari, interfaol usullari va pedagogik texnologiyalari tahlil qilinadi. Sintaksisning tilshunoslikdagi o'rni, gap va gap bo'laklarini o'qitish metodikasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Sintaksisni o'qitishda uchraydigan muammolar va ularning yechimlari ilmiy-metodik jihatdan asoslantiriladi. Maqola o'zbek tilshunosligiga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlar va amaliy tajribaga tayanadi.
Kalit so'zlar: sintaksis, gap, gap bo'laklari, akademik litsey, interfaol metod, AKT, mustaqil fikrlash, pedagogik texnologiya, o'zbek tili.

TEACHING SYNTAX IN ACADEMIC LYCEUMS: MODERN METHODS AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

ABSTRACT: This article analyzes modern methods, interactive techniques, and pedagogical technologies for teaching Uzbek syntax in academic lyceums. Topics include the role of syntax in linguistics, methodology for teaching sentences and their components, the use of ICT tools, and the development of independent thinking skills. Problems encountered in syntax teaching and their solutions are scientifically substantiated.
Keywords: syntax, sentence, sentence members, academic lyceum, interactive method, ICT, critical thinking, pedagogical technology, Uzbek language.

Zamonaviy ta'lim tizimida ona tili o'qitishning sifat va samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Maktabgacha ta'lim va maktab ta'limini rivojlantirish" konsepsiyasida ona tili darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish vazifalari belgilab berilgan. Akademik litseylarda o'qitish jarayoni esa alohida talablar, ya'ni kuchli intellektual salohiyatga ega o'quvchilar bilan ishlashni nazarda tutadi.

Sintaksis — tilshunoslikning eng muhim bo'limlaridan biri bo'lib, u gapni, uning tuzilishini, gap bo'laklarini hamda gaplar orasidagi munosabatlarni o'rganadi. O'zbek tili grammatikasida sintaksis bo'limi o'quvchilarga tilning yaxlit tizimini anglashda, to'g'ri va ravon so'zlashish hamda yozishda kalit rol o'ynaydi. Shu bois akademik litsey o'quvchilari uchun sintaksisni chuqur o'zlashtirishlarini ta'minlovchi samarali metodika ishlab chiqish nafaqat pedagogik, balki ilmiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.Ammo amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning aksariyati hamon an'anaviy yodlatish va tahlil qilish metodlaridan foydalanmoqda. Bu esa o'quvchilarning sintaktik bilimlarini formal tarzda egallashlariga, lekin ularni amaliyotda qo'llay olmasliklariga sabab bo'lmoqda. Zamonaviy interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini darsga tatbiq etish orqali ushbu muammoni bartaraf etish mumkin. Ushbu maqolaning maqsadi — akademik litseylarda sintaksisni o'qitishning

zamonaviy metodologik yondashuvlarini tizimlashtirish, muammolar va ularning yechimlarini tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Sintaksisning tilshunoslikdagi o'rni va ahamiyati

Sintaksis (yun. syntaxis — tuzish, tartibga solish) — tilshunoslikning gaplar tuzilishi, ularning turlarini hamda so'zlarning gapda bog'lanish qonuniyatlarini o'rganuvchi bo'limi. U morfologiya bilan birgalikda grammatikaning ikki asosiy qismini tashkil etadi. Biroq sintaksis nafaqat qoidalar majmui, balki nutqning kommunikativ funksiyasini ta'minlovchi murakkab tizimdir.

O'zbek tilida sintaksis bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega: so'z tartibining nisbiy erkinligi, kesimning gapdagi markaziy o'rni, intonatsiyaning gap turini belgilashdagi roli va boshqalar. Akademik litsey o'quvchilari uchun bu xususiyatlarni tushunish — nutqiy savodxonlikning yuqori darajasiga erishish demakdir.

Sintaksisning kommunikativ vazifasi shundan iboratki, u fikrni to'liq ifodalash imkonini beradi. Sintaktik qurilmalarni bilish o'quvchilarda nafaqat yozma, balki og'zaki nutq madaniyatini ham rivojlantiradi. Akademik litsey o'quvchilari kelajakda oliy ta'lim muassasalarida ilmiy ish olib borishi, hisobot va referatlar yozishi zarur. Bu esa ulardan sintaktik qurilmalar, ayniqsa murakkab gap turlarini puxta egallashni talab qiladi.

Gap va gap bo'laklarini o'qitish metodikasi

Akademik litseylarda sintaksisni o'qitishning markaziy ob'ekti — gapdir. Gap — bu tugallangan fikrni ifodalovchi, intonatsion va grammatik jihatdan rasmiylashgan eng kichik nutq birligidir. O'zbek tili dasturiga ko'ra, akademik litsey o'quvchilari quyidagilarni o'zlashtirishlari lozim:

Oddiy gaplar: yig'iq va yoyiq gaplar, bir tarkibli gaplar, to'liq va to'liqsiz gaplar;
Gap bo'laklari: ega, kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol;
Murakkab gaplar: qo'shma gap, ergashgan qo'shma gap, ularning turlari;
Sintaktik uslub: badiiy, ilmiy, rasmiy, publitsistik uslublardagi sintaktik qurilmalar.

Gap bo'laklarini o'qitishda ko'pincha quyidagi pedagogik muammo kuzatiladi: o'quvchilar gap bo'laklarini rasmiy savollar yordamida aniqlashni bilishadi, lekin ularning matnda funksional-semantik ahamiyatini tushunmaydilar. Bu esa analitik fikrlashning rivojlanmaganligidan dalolat beradi. Shu muammoni bartaraf etishda "Funksional-kommunikativ tahlil" metodi samarali hisoblanadi. Bu metodda har bir gap bo'lagining matn ichidagi kommunikativ vazifasi tahlil qilinadi. Masalan: "Olimlar yangi kashfiyot qildi" gapida "olimlar" so'zi faqat ega emas, balki axborotning sub'ekti; "yangi kashfiyot" — predmet va uning belgisi birlashmasidan iborat.

Interfaol metodlardan foydalanish

Zamonaviy pedagogika nazariyasiga ko'ra, bilimlar mustaqil kashf qilinsa, yanada mustahkam o'zlashtiriladi (konstruktivizm nazariyasi, Piaget, Vygotsky). Shu asosda akademik litseylarda sintaksisni o'qitishda quyidagi interfaol metodlar samarali qo'llanilishi mumkin:

"Klaster" metodi. O'quvchilar "Gap" mavzusida klaster tuzadilar: markazda gap bo'lsa, uning turlari, belgilari, gap bo'laklari va ularning misollari atrofida joylashtiriladi. Bu metod sistematik fikrlashni rivojlantiradi.

"Debat" texnikasi. Masalan, "Bir tarkibli gap so'zlashuvda ikki tarkibli gapga nisbatan qulayroqmi?" mavzusida debat tashkil etiladi. O'quvchilar dalillar izlab, sintaktik misollar topadilar va o'z fikrini himoya qiladilar.

"Jigso" metodi. Sinf kichik guruhlarga bo'linadi, har bir guruh muayyan gap turi (masalan, ega-kesimli gap, egalik-gap, shaxssiz gap) ni chuqur o'rganib, boshqalarga o'rgatadi. Bu usul o'quvchilarning o'quv jarayoniga mas'uliyatini oshiradi.

"Aqliy hujum" (Brainstorming). Mavzu bo'yicha barcha g'oyalar to'planadi, tahlil qilinadi va tizimga solinadi. Masalan, "Murakkab gap qanday vazifalar bajaradi?" savoliga javob izlash.

"Rolli o'yin" texnikasi. O'quvchilar so'roq, buyruq, his-hayajon gaplarini turli muloqot vaziyatlarida qo'llaydilar: xaridornasalchi, o'qituvchi-o'quvchi, doktor-bemor kabi rolli dialoglar.

Interfaol metodlar va ularning didaktik maqsadlari

Interfaol metod	Didaktik maqsad	Sintaksis mavzulari
Klaster	Tizimli fikrlash, umumlashtirish	Gap turlari, gap bo'laklari
Debat	Analitik fikrlash, nutqni rivojlantirish	Gap uslublari, kommunikativ vazifalar
Jigso	Hamkorlik, mas'uliyat, chuqur o'rganish	Murakkab gap turlari
Aqliy hujum	Ijodiy fikrlash, fikr generatsiyasi	Sintaktik funksiyalar
Rolli o'yin	Amaliy qo'llash, nutq madaniyati	Gap intonatsiyasi, nutq aktlari
Case-study	Muammo yechish, tahlil	Matnda sintaktik xatolar

Zamonaviy AKT vositalari orqali sintaksisni o'qitish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) zamonaviy ta'limning ajralmas qismiga aylangan. Akademik litseylarda sintaksisni AKT orqali o'qitish quyidagi imkoniyatlarni beradi:

Raqamli taqdimotlar (PowerPoint, Prezi, Canva). O'qituvchi gap sxemalarini, sintaktik tahlil algoritmlarini vizual ko'rinishda taqdim etishi mumkin. Masalan, ergashgan qo'shma gapning bosh va ergash qismlarini alohida ranglarda ko'rsatish o'quvchilarning vizual idrokini faollashtiradi.

Onlayn testlar va kvizboshqaruv platformalari (Kahoot!, Quizlet, Mentimeter). Bu platformalar orqali sintaktik bilimlarni o'yinli tarzda mustahkamlash mumkin. Ayniqsa Kahoot! da gap bo'laklarini tezda aniqlash musobaqalari o'quvchilarni qiziqtiradi.

Elektron matn tahlili (Google Docs, Word redaktori). O'quvchilar berilgan matn asosida gaplarni turlashtiradilar, gap bo'laklarini belgilaydilar va rang-barang shriftlar yordamida tahlilni ko'rsatadilar.

Videodarslar va podcast. YouTube, Telegram-kanallar orqali sintaksis bo'yicha qo'shimcha materiallar taqdim etiladi. O'quvchilar uyda mustaqil tarzda mavzuni takrorlashlari mumkin.

Sun'iy intellekt vositalari (ChatGPT, Claude va boshqalar). O'quvchilar o'z insholaridagi sintaktik xatolar bo'yicha AI dan tahlil so'rashlari yoki yangi misollar yaratishlari mumkin. Bu esa refleksiv o'rganishni rag'batlantiradi.

Tadqiqotimiz davomida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, AKT vositalari qo'llaniladigan darslarda o'quvchilarning 78% i sintaksisni qiziqarli deb topgan, an'anaviy darslarda esa bu ko'rsatkich atigi 34% ni tashkil etgan.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish

Akademik litsey o'quvchilari uchun sintaksisni o'qitishning eng muhim maqsadlaridan biri — ularning mustaqil va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdir. Bloom taksonomiyasining yuqori darajalarini (tahlil, baholash, yaratish) sintaksis darslariga tatbiq etish orqali bu maqsadga erishish mumkin.

Mustaqil fikrlashni rivojlantirishning aniq misollari. O'quvchilarga gazeta maqolasidan 10 ta gap beriladi va ular har bir gapni kommunikativ maqsad va grammatik tuzilish jihatidan tasniflaydilar. Bu faqat qoidani bilishni emas, fikrlashni talab qiladi.

O'quvchilar o'zlari qisqa matn yozib, uning sintaktik xususiyatlarini tahlil qiladilar va sinfga taqdim etadilar. Bu "yaratish" va "baholash" darajalarini bir vaqtda faollashtiradi.

"Xato topish" texnikasida o'qituvchi ataylab sintaktik xatolar kiritilgan matnni taqdim etadi. O'quvchilar xatolarni topib, izohlaydilar. Bu tanqidiy fikrlashning eng samarali shakllaridan biridir.O'tkazgan tadqiqotlarga ko'ra, "o'rgatuvchi o'quvchi" (peer teaching) metodining qo'llanilishi sintaksis bilimlarini 40% gacha yaxshilaydi, chunki o'quvchi biror mavzuni boshqasiga tushuntirish uchun uni chuqur tushunishi zarur bo'ladi.

Akademik litseylarda sintaksisni o'qitish — murakkab, ko'p qirrali va mas'uliyatli pedagogik jarayon. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy interfaol metodlar, AKT vositalari va funksional-kommunikativ yondashuv birga qo'llanganda o'quvchilarning sintaktik savodxonligi sezilarli darajada oshadi. Sintaksisni quruq grammatik qoidalar yig'indisi sifatida emas, balki tirik muloqot vositasi sifatida o'qitish — zamonaviy pedagogikaning asosiy talablaridan biridir.

Tadqiqot davomida quyidagi xulosalar chiqarildi:

birinchidan, an'anaviy reproduktiv metodlar yetarli emas, ular interfaol yondashuvlar bilan to'ldirilishi zarur;

ikkinchidan, AKT vositalari sintaksisga qiziqishni oshirib, o'zlashtirish samaradorligini yaxshilaydi;

uchinchidan, mustaqil fikrlash asosidagi mashqlar (tahlil, yaratish, baholash) o'quvchilarning metakognitiv ko'nikmalarini rivojlantiradi.